

Затверджую:

проректор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Г. М. Горбін

" 18 листопада 2020 року

ВИСНОВОК

засідання структурного підрозділу
кафедри філософії
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
призначеного рішенням засідання вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова
від 18 листопада 2020 р. (Витяг з протоколу № 6),
для проведення попередньої експертизи дисертації
Макогона Анатолія Анатолійовича на тему:
“Трансформація античних філософських парадигм
в есхатології Максима Сповідника”
на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
зі спеціальності 033 Філософія

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Мозговий І. П.

1. ПРИСУТНІ: Викладачі: завідувачка кафедри д. філос.. н., проф. Мозгова Н.Г. (головуюча на засіданні кафедри), д. філос.. н., проф. Немчинов І.Г., д. філос. н., проф. Чорноморець Ю.П., д. філос.. н., доц. Глушко Т.П., к. філос. н., доц. Адаменко Н.Б., к. філос. н., доц.. Облова Л.А., к. філос. н., доц. Гончаренко К.С., к. філос. н., доц. Пономаренко В.В., к. філос. н., ст. викл. Березінець І.В., к. філос. н., ст. викл. Шушкевич Є.М.

Аспіранти: Дорофєєва Є.О., Карпець М.В., Сабадаш К.В., Холоша Т.О.

Докторанти: к. філос. н., доц. Назаренко М.С.

Секретар: ст. лаб. Поліщук Ю. О.

2. СЛУХАЛИ: Висновок рецензентів доктора філософських наук, професора Чорноморця Юрія Павловича, доктора філософських наук, професора Немчинова Ігоря Геннадійовича про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Макогона Анатолія Анатолійовича на тему: “Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима

Сповідника”, призначених рішенням засідання вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова від 22 жовтня 2020 р. (Витяг з протоколу № 4) для проведення попередньої експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія.

Науковий керівник – д. філос. н., проф. Мозговий І. П. Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Сумського Державного Університету (протокол № 6 від 08 грудня 2016 року). Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі філософії Сумського державного університету у межах затвердженої в 2017 році комплексної науково-дослідницької роботи кафедри філософії “Проблеми взаємодії форм і виявів духовної культури: філософський аналіз” (державний реєстраційний номер код 0111U004938).

2.1. Дисертант Макогон Анатолій Анатолійович

Повідомив про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу до проблем міжрелігійного діалогу. Це потребує досліджень філософської складової певної релігії. Не є винятком і дослідження пов’язані із релігійною візантійською філософією, яка тільки-но почала вивчатися. Але процес її вивчення ще триває і до систематичної повноти її осягнення дуже далеко.

Однією з найяскравіших і найвпливовіших постатей візантійської філософсько-богословської думки є постать Максима Сповідника, який поєднав у собі тонкого філософа, утаємниченого богослова і натхненного містика. Він розробив найбільш повний синтез християнського споглядання Бога і неоплатонічних філософських засад, скориставшись творами отців-каппадокійців, александрійською екзегезою, досягненнями Ареопагітського корпусу. Він розвинув нову філософсько-богословську мову, яка потім стала засадничою для систематичних напрацювань таких видатних мислителів, як Іоанн Дамаскін і Еріугена. Його творчість стала досить популярною у останні десятиліття. Йому присвячуються монографії, проводяться тематичні міжнародні конференції, видаються переклади різними мовами тощо. Тому подальше вивчення його поглядів є важливим науковим завданням. Творчість Максима Сповідника знаходиться під пильним оком науковців, але вона ще вивчена недостатньо. Досі немає всіх критичних видань його творів. Також повністю не досліджене багатоаспектне учення Максима, яке по сьогодні не викладене у систематизований спосіб. Це ж саме стосується й есхатології візантійського отця, якій не присвячено жодної монографії, тоді як вона відображає найбільш суттєві погляди філософа і намагається відповісти на останні питання сенсу людського буття, його цілі, стану речей у фінальному світовому звершенні. Тому

дослідження есхатології святого отця є актуальною темою у сучасному історичному процесі, коли відбуваються цивілізаційні, культурні, міжрелігійні виклики, сповнені суперечок і дискусій. Максим у своїй есхатології підняв на найвищий щабель поняття свободи, яка є найціннішою чеснотою людського буття, і яка повністю не вкладається у наукові філософські рефлексії, вислизаючи від остаточної дефініції. Тому дослідження людської волі у фінальному стані есхатологічного звершення придає значущість і актуальність пропонованому дослідженню.

Мета дисертаційного дослідження полягає в реконструкції есхатології Максима Сповідника, в якій набули свого філософського змісту певні ідеї, які відображають рецепцію, трансформацію і подолання античних філософських парадигм.

Об'єктом дисертаційного дослідження є письмова спадщина Максима Сповідника.

Предметом дослідження є есхатологія Максима Сповідника.

Методи дослідження. Основним методом дослідження у пропонованій роботі є історико-філософський метод. А додатковими методами є компаративний, герменевтичний і системний (адже вчення Максима Сповідника це система, яка не викладена у систематизований спосіб).

Основними науковими результатами дисертаційної праці є такі.

1. В роботі з'ясовано і критично осмислено основні впливові наукові підходи у дослідженні творчості Максима Сповідника. Були проаналізовані всі вагомні наукові джерела, в яких досліджувались погляди мислителя. В результаті аналізу було виявлено, що у науці переважають наступні підходи: томістський (У. фон Бальтазар, Ж. Гаррігу, Ф.-М. Летель, А. Ріу та ін.), неопатристичний (А. Андреопулос, Г. Беневич, С. Єпіфанович, Ж.-К. Ларше та ін.), персоналістські (І. Зізіулас, Н. Людовікос, Дж. Манусакіс, С. Мітралексіс), системні (П. Блауерс, Л. Тунберг) та ін. Всі ці підходи майже не враховували історико-філософський контекст в якому карбувалася есхатологія Максима Сповідника. Це стосується античних дохристиянських поглядів на останні речі, а також всього комплексу християнських (ортодоксальних і гетеродоксальних) джерел з приводу есхатологічних уявлень. Крім того не було написано ще цілісної системної праці стосовно повного вчення Максима Сповідника, де б есхатологія отця зайняла відповідне місце у системі його вчення, хоча такі спроби були (П. Блауерс, Ж.-К. Ларше, Л. Тунберг). Все це потребувало історико-філософського аналізу основних есхатологічних уявлень попередників Максима. Також в дисертації були виявлені головні проблеми і суперечки між науковцями, які точаться навколо есхатології мислителя. Це перевага цілей над початками буття, критика вчення про "вічне повернення", незалежність Вплочення, проблема апокатастасису і орігенізму, проблема присутності (або деактивації) гномічної волі у есхатологічному стані.

2. В дослідженні було проаналізовано погляди на есхатологію античних дохристиянських письменників в історико-філософському контексті: Гесіода, Гомера, поетів, трагіків, досократичних філософів, Платона, Аристотеля, стоїків, неоплатоніків (головним чином Плотіна і Прокла) та ін. Також була

проаналізована есхатологія найбільш вагомих християнських авторів в історичному становленні християнської думки від апостольських мужів до анафематизмів Юстиніана, яка була критичною до поглядів античних філософів. Найбільш дотичним до мети дослідження виявився аналіз орігенізму, в результаті дослідження якого виявилось, що під християнською обгорткою в ньому містились певні еллінські філософські парадигми, особливо у есхатологічній площині. Історико-філософське дослідження есхатології античних авторів було зроблено вперше.

3. В результаті історико-філософського аналізу попередників Максима були виявлені головні парадигми античного філософського мислення стосовно есхатологічної проблематики, яка ще не була розвинута і розмовляти про неї можна тільки *post factum*, у порівнянні її із християнською есхатологією. Головною парадигмою античної філософії виявився так званий “міф вічного повернення”. Починаючись із висловлювання Анаксимандра про необхідність і повернення всіх речей до свого начала, звідки вони і виникли, досократична думка розвинула цю парадигму, намагаючись раціонально її обґрунтувати. Також давнім філософам та іншим античним письменникам була притаманна фаталістичність у есхатологічних поглядах. Класична філософська традиція, особливо в особі Платона, намагалася подолати природничу фаталістичність, зосередивши увагу на інтелектуальній складовій людського існування. Під впливом містеріальних культів і піфагорійської традиції платонізм розробив власні есхатологічні погляди у яких на першому місці знаходяться концепти безсмертної душі, метемпсихозу, вічного космосу, нагород і покарань. Філософи стоїчної школи закарбували у своєму вченні жорсткий фаталізм циклічного кружляння, але запропонували етичну свободу у кайданах долі. Неоплатоніки довели до досконалості еллінські есхатологічні парадигми, інтелектуально розробивши дуже вишукану систему тріадичної метафізики, де головна тріада “перебування – вихід – повернення” являє сутність еллінського світогляду, який в оптиці есхатології конституюється зосередженістю на поверненні у первісний стан, який наділяється абсолютним благом. Вічність світу і необхідність його створення викликані неабиякою щедрістю Єдиного, що на наш погляд не оминає все тієї ж фаталістичності і диктату необхідності. Циклічність і метемпсихоз у вченні про душу також притаманний неоплатонічній есхатології.

4. Далі був проведений аналіз усіх текстів Максима Сповідника на предмет його есхатологічних поглядів і представлений український переклад найбільш есхатологічних уривків безпосередньо з оригіналу, що здійснюється уперше. В результаті аналізу були визначені головні есхатологічні концепти, які потрібно було дослідити, щоб виявити як і в якому сенсі Максим зробив рецепцію, трансформацію і подолання античних філософських парадигм. Головними ідеями і напрямками його есхатології постали: вчення про незалежність Воплочення логосу і його зв'язок із створенням світу і обоженням як ціллю людського життя; критика еллінського концепту вічного повернення, який Максим філософськи спростовував критикуючи погляди орігеністів; власне специфічне вчення про апокатастасис, яке відрізняється від вчення орігеністів; ідея про метафізичну

перевагу кінця над началом; вчення про передіснуючі нестворені логоси; концепт вічно-рухомого спокою; стан волі розумних істот у есхатоні; специфічне вчення про зло, яке скінчить своє існування у мить кінця віків, чим висвітить свою загадкову сутність. З'ясування у повному обсязі на підставі аналізу аутентичних текстів основних напрямків есхатології Максима Сповідника також становить новизну пропонованого дослідження.

5. Далі в роботі були порівняні есхатологічні погляди Максима Сповідника із поглядами тих авторів, у яких містилися певні риси еллінського світогляду (орігеністів і неоплатоніків). Результатом такого порівняння, яке базувалося на аналізі есхатологічних текстів Максима в контексті цілісної системи мислителя постало твердження про те, що Максим Сповідник трансформував певні античні філософські парадигми у своєму вченні, особливо яскраво це здійснилося у царині есхатології. Максим безумовно залежав від християнської догматики. Від мужів апостольських і апологетів до кінця патристичного періоду християнство розробило і намагалось обґрунтувати скінченність світу, спрямованість часу, одноразовість земного життя, відкидання метемпсихозу, воскресіння тіл, вічне життя у тілах воскресіння, метафізичну перевагу кінця над началом, специфічний концепт обоження, вчення про вічні страждання для порочних істот. Але щоб спростувати вчення орігеністів і взагалі еллінську метафізику одних релігійних чинників було замало і знадобилась ще витончена філософська мова із залучанням основних філософських категорій із еллінської філософії (неоплатонізму, стоїцизму, перипатетиків). Особливо знадобилось філософське спростування орігеністів, які сповідували властиве еллінам вчення про передіснування душ, про множинність світів, про циклічність часу, про повернення всього у первісний стан, у тому числі і спасіння всіх порочних істот на чолі із дияволом. Новизною даного дослідження є порівняння вчення про волю у Максима Сповідника із вченням про волю у Аристотеля в тексті “Велика етика” в результаті якого з'ясовані головні тяжіння і розбіжності цих двох мислителів у вченні про волестворення.

6. Була досліджена і визначена трансформація античних філософських парадигм, яка виділилася із есхатологічного вченні мислителя. Таке дослідження було зроблено уперше. Есхатологічна доктрина Максима постала як критика і трансформація орігеністських есхатологічних уявлень, а також як трансформація, у християнському горнілі, еллінських філософських парадигм у есхатологічній царині. Дослідивши таку трансформацію були отримані наступні результати. По-перше, Максим збудував власне вчення про незалежність Воплочення Логосу, Другої Іпостасі Трійці, що суттєво міняє метафізичний вектор як християнського вчення про створення світу, так і еллінську теорію його необхідного походження із багатства і щедрості Єдиного. В есхатологічному сенсі вчення Максима відбувається у концепті обоження, яке постає ціллю створення світу і людини, причому така ціль не є вимушеною ніякою необхідністю і конститується на абсолютній свободі Бога і його жертвовної любові до того, що Він створив. Це відкидає будь-які фаталістичні концепти і концепти вічного космосу властиві еллінським філософам. По-друге, Максим створив власне вчення про

апокатастасис, розкритикувавши його орігеністську версію. Він філософськи доводить логічну необґрунтованість і хибність доктрини передіснування душ і автоматичне спасіння абсолютно всіх, навіть найлихіших, істот. Супроти орігеністському поверненню у первісний стан Максим розробляє есхатологічний концепт вічно-рухомого спокою, у якому немає повного кінцевого досягнення абсолютно апофатичного Бога, а є нескінченне наближення до Нього у епектатичному звершенні. Кінець у такому світобаченні метафізично передує над началом. Також у цьому концепті долається метемпсихоз і циклізм як непотрібні вчення, у яких пізнання Бога ще не набуло своєї довершеності. У своїх текстах Максим також розробив (під впливом Ареопагітського Корпусу) власне вчення про передіснуючі логоси, яке є трансформацією Платонівського екземпляризму, у сенсі динамічності, телеологічності, індивідуації логосів порівняно із Платонівськими ідеями. По-третє, Максим створив есхатологію волі, саме у цій царині він багато залежав від неоплатоніків. У вченні про фінальний стан волі він, на наш погляд, відкидає її гномічність, притаманну людині у занепалому стані, і відкидає виборчий процес у стані обоження. Причому заперечуючи свободу вибору, Максим наполягає на свободі природної волі людини, яка у єдиному для всіх обожнених інтуїтивному потягу до Логосу, набуває різних тропосів любові, відповідно до тієї чи іншої істоти. На наш погляд це заперечує деякі уявлення сучасних богословів-персоналістів (Зізіулас, Манусакіс), які наполягають на збереженні гномічності у обожнених істот. По-четверте, Максим уточнив як антично-філософське, так і християнське вчення про зло, яке у нього, у сенсі теодіцеї, постає як відмова від власної свободи і покора детермінізмові. Зло є звинуваченням у всіх бідах іншого (а в решті решт Бога). Ці погляди на зло на більш високому рівні трансформують античний детермінізм, постулюючи богоподібну свободу для людини, у якій відкидається не тільки античний фаталізм, а й свобода вибору (тобто гномічність), яка може у такій есхатологічній оптиці мислитися у сенсі рабства обирати. Причому така свобода, яка у потязі духовної інтуїції лине до істини без будь-яких вагань, коливань, міркувань, обираць, в концепті здійсненої есхатології, яка також притаманна Максиму, і може відбуватися тут та тепер.

Таким чином здійснивши мету нашого дослідження була реконструйована в історико-філософській перспективі есхатологія Максима Сповідника. Також була досліджена трансформація античних філософських парадигм, яка здійснювалась у есхатологічних поглядах мислителя через критику орігенізму. Деякі ідеї що були розроблені попередніми дослідниками, були уточнені, або розвинені далі у пропонованій праці. Це стосується визначення феномену зла, яке в оптиці Максима Сповідника постає не тільки у своїх онтологічних, гносеологічних, етичних, естетичних аспектах, але набуває ще характеру звинувачення Бога і відмови від власної Богом даної свободи. Теж саме стосується і розбіжності між гномічною свободою вибору і інтуїтивною природною свободою. Ця розбіжність була нами уточнена у сенсі гіпотези визначення свободи вибору як рабства і приречення обирати, а істинна свобода є свободою волі, яка в інтуїтивному потязі у обожненої людини досягає абсолютності у вічному наближенні до неосяжного

Божества. В результаті дослідження також набули подальшого розвитку думки про те, що Максим не дотримувався навіть пом'якшеної версії орігенізму. Було також розвинуто, в есхатологічному сенсі, вчення про дванадцятиступеневий процес волеутворення, і визначено на яких ступенях з'являється гномічність, пов'язана із коливанням, міркуванням, ваганням тощо. І останнім здобутком дослідження є подальше поглиблення критики персоналізму у якому стверджується думка про наявність гномічної волі у есхатологічному стані обожнених істот.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає у розкритті есхатології грекомовних, і почасти латиномовних авторів Середземноморської ойкумени включно до VII ст. н. е. Результати роботи можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, у навчально-теоретичних курсах з філософії, історії філософії, релігійної філософії, релігієзнавства. Також отримані результати можуть бути використані як засадничі у міжрелігійних дискусіях, в роботі органів державної влади, які працюють над питаннями державно-церковних відносин, в діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій. Проблематика свободи і цілей буття в есхатологічному контексті, має непересічну екзистенційну цінність для існування і мислення будь-якої сучасної людини.

2.2. Запитання до дисертанта Макогона А. А. та відповіді на них.

К.філос.н., доц. Адаменко Н. Б. У роботі добре прописана трансформація античних парадигм. Але у мене є запитання стосовно вашої гіпотези, що до свободи вибору. Ви кажете що свобода вибору на відміну від свободи волі є так би мовити рабством обирати. Чи може така свобода вибору бути чимось позитивним? Інше питання стосується вислову “екзистенційна тверезість”. Що це означає?

Макогон А. А. Дякую за запитання.

Відповідаючи на перше запитання мушу сказати, що негативні конотації з приводу свободи вибору зумовлені занепадим станом людини. Тобто з точки зору християнської традиції людина опиняється у такому стані, де вона мусить щось обирати. Це необхідність обирати із різних можливостей, процес пов'язаний із ваганням, коливанням, раціональним мисленням, пошуками тощо. А свобода волі є абсолютною свободою, яка є наслідком інтуїтивної волі, не пов'язаної із виборчим процесом. Негативність свободи вибору виходить із гріхопадіння, ми всі занепали істоти з точки зору християнства і мусимо щось обирати. Але безумовно можна обрати благо, любов і подібні речі, і тоді свобода вибору стає позитивною. Тоді як в есхатологічному стані, як доводить наше дослідження вона вже непотрібна з точки зору Максима Сповідника, і перетворюється на богоподібну свободу волі. Висловлювання “рабство обирати” є поки що гіпотезою.

Стосовно другого питання мушу зазначити, що вислів “екзистенційна

тверезість” це переклад з англійської із монографії П. Блаверса. Він у такому літературному вислові хотів показати, що Максим Сповідник не вдається до крайнощів оригеністської есхатології, зберігаючи поміркованість стосовно стану буття істот у есхатологічному звершенні.

К.філос.н. доц. Гончаренко К. С. У мене запитання стосовно вжитих термінів. Наприклад в анотації вживається вислів “християнське простираadlo”, що є більш літературним, ніж науковим висловом. Також чому ви вживаєте термін “воплочення” замість “втілення” у відношенні до Логосу?

Макогон А. А. Дякую за запитання. Стосовно “простираadlo” хотів розбавити сухий науковий стиль літературними образами, але так, я погоджуюсь з вами і виправлю цей вислів на більш науковий.

А стосовно “воплочення” я користуюсь наступним джерелом: Петрович, А. ред., 2005. Термінологічно-правописний поради́ник для богословів та редакторів богословських текстів. Львів: Український Католицький Університет. Там чітко прописано розрізнення між воплоченням і втіленням, які виникають із різних за коренем грецьких слів тіло і плоть (σῶμα, σάρξ), і що в релігійно-філософських і богословських текстах бажано вживати саме термін воплочення, який більше відповідає тонкощам християнської догматики. Це стало вже загальним місцем у останніх наукових текстах на цю тематику. Але я погоджуюсь із зауваженням, що в тексті дисертації треба додати роз’яснення вжитку такого терміну.

К.філос.н., ст. викл. Пономаренко В. В. Я вражений неймовірною роботою, яку створив дисертант, особливо вражений його філологічною обізнаністю, але мені здається, що автору не вистачає філософського сумніву і критичної методології, не вистачає вжитку більш філософських понять з-за чого робота має догматично-богословський присмак.

Макогон А. А. Дякую за зауваження. Догматично-богословський присмак зумовлений тим, що сам Максим Сповідник є одним з церковних вчителів, які розробили догматичне вчення церкви, насамперед, це стосується вчення про волю. Тому при реконструкції поглядів Максима Сповідника ніяк не можна було уникнути богословської складової його вчення, що й спричинило догматичний відтінок самій праці. Але я намагався рельєфно висвітлити філософську складову його поглядів, застосовуючи інструментарій античної філософії, насамперед філософії неоплатонізму. Крім того, другий розділ моєї роботи написаний саме філософською мовою у руслі історико-філософського методу, де антична філософія викладена із застосуванням всіх необхідних філософських понять. А філологічні пояснення знадобились для того, щоб зрозуміти вживання одних і тих же термінів у різних філософських школах або вченнях. Для цього я застосовував герменевтичний метод, щоб прояснити той чи інший термін у відповідності до того герменевтичного кола, якому він належить (Г.-Г. Гадамер).

Д. філос. н., доц. Глушко Т. П. Ви пишете, що вчення Максима має системний характер, але викладено у несистематизований спосіб, а також, що бракує системних досліджень його творчості. Чи вдалося вам системно реконструювати есхатологію Максима Сповідника?

Макогон А. А. Дякую за запитання. У самого Максима Сповідника була побудована цілісна самоузгоджена богословсько-філософська система, але системно вона не була викладена, тому що Максим відповідав у своїх працях на потребу часу, на запитання друзів і кореспондентів, приймаючи участь у полеміках, викладаючи свою думку у розрізних листах. Першим угледів систему у вченні Максима наш Київський патролог С. Єпіфанович і потім вчені все більше стали залучатися до такої думки. Але ніхто ще не створив системного викладу вчення Максима Сповідника, хоч такі спроби й були (Блаверс, Ларше, Гунберг). Так системно, як викладено вчення Августина або Томи Аквінського, творчість Максима Сповідника ніхто ще не розглянув. У своєму дослідженні я намагався системно розглянути один сегмент його вчення, а саме есхатологію, залучаючи до цього всі інші складові його філософії (онтологію, гносеологію, христологію, антропологію, сотеріологію, етику і навіть аскетичку), які не можна відірвати одне від одного у самоузгодженій системі отця церкви. Наскільки це вдалося покаже час.

К. філос. н., ст. викл. Березинець І. В. Дякую за дуже цікаву роботу. Перше моє питання таке. На чому ґрунтується думка, що Христос мав людську природну волю, а не гномічну? А друге питання — як співвідносяться між собою апокатастасис (вчення про повернення у первісний стан) і есхатологія (вчення про кінець)?

Макогон А. А. Дякую за запитання. Думка про те, що Христос мав у своїй людській складовій природну людську волю, а не гномічну, ґрунтується на текстах самого Максима, який вважав, що людська природна складова у Христа обожнена у саму мить Його непорочного зачаття. А у обожненій природі не може бути гріха, який виникає завдяки гномічності, яка у свою чергу є наслідком руйнації природного благого зволення. Так думає більшість дослідників. Але Христос успадковує у своїй людській складовій неосудні людські пристрасті, спрагу, голод, біль і т. ін. В Гефсіманському саду він навіть демонструє деяке вагання і страх до смерті у словах про чашу, щоб вона його минула, а потім покладається на волю Бога-Отця. Але як свідчать тексти Максима Сповідника у тлумаченні сучасних вчених (Беневич, Ларше) Христос засвоює такі, так би мовити, пристрасті, так, як лікар засвоює хворобу пацієнта коли його лікує. Тобто це дуже відносно, і природно Христос не мав таких пристрастей як наше коливання, страх тощо. Він все ж таки відрізнявся від звичайних людей своєю обожненою людською природою.

Стосовно другого питання мушу зазначити, що апокатастасис також є

складовою загального есхатологічного вчення. Максим також застосовує цей термін і дієслово від якого він походить (apokathistimi), але тлумачить його згідно із християнським есхатологічним вченням, у якому принципово твердиться про скінченність світу і потерпання кари лихими істотами, на відміну від парадигми кола і міфу вічного повернення еллінських вчень. Максим обґрунтовував своє есхатологічне вчення про апокатастасис філософськи руйнуючи інтелектуальні будівлі орігеністів, доктрини яких були дуже популярні у той час. Він придумав власний есхатологічний концепт “вічно-рухомого спокою”, в якому є і спокій, як кінець, і рух, як принципова недосяжність Абсолюту, яким не можна насититися чи пересититися, а лише безкінечно і невпинно наближатися.

К. філос. н., ст. викл. Шушкевич Є. М. Поясніть, будь-ласка, у чому полягає новизна у визначенні проблеми зла і свободи волі у вашій дисертації? Інше питання, чому не всі завдання позначені у остаточному висновку?

Макогон А. А. Дякую за запитання. Новизна полягає у тому, що вперше було проаналізовано в історико-філософській перспективі вчення Максима Сповідника про зло. Це ж саме стосується і порівняння вчення про волю із таким же вченням у трактаті Аристотеля “Велика етика” (Magna moralia). У вченні про зло було виявлено суттєві розбіжності, які містяться у текстах Максима із гадками про зло еллінських філософів (перш за все Платона, Плотіна і Прокла). Новим постало визначення зла як звинувачення іншого (насамперед Бога) у власних негараздах. Інше доповнення до визначення зла – це коли істота добровільно відрикається від власної свободи. Ця думка міститься в одному уривку у тексті Максима *Questiones et Dubia*, який промовляється ще й в есхатологічній перспективі, у якій зло зображується більш рельєфно, адже в есхатоні воно сконає.

Стосовно другого питання мушу зазначити, що результати цих завдань описані у проміжних висновках після першого і після другого розділу. Якщо дійсно є потреба, я продублюю їх у кінцевому висновку.

К. філос. н., доц. Облова Л. А. У чому основна проблема із Воплоченням-втіленням, і що Максим привніс нового у розумінні цієї реальності?

Макогон А. А. Дякую за запитання. Основна проблема стосується мети Воплочення. Тобто, навіщо Логос став людиною. Переважна більшість християнських мислителів дотримувалася думки, що Слово стало плоттю, щоб спасти зіпсоване гріхом людське єство. Але думка Максима сягає набагато вищого метафізичного рівня. Він пов’язує воплощення із первісним задумом Бога про створення і обожнення людини. Тобто Логос воплотився б, якщо людина і не згрішила б. Але Максим експліцитно так не каже, хоч імпліцитно така думка міститься у його текстах. Такої думки майже ніхто не дотримувався із

грекомовних християнських письменників. Винятком є сирійський містик Ісаак Ніневійський, і деякі латинські пізні автори-схоласти (Дунс Скот, Руперт із Дойца т ін.). Тому Максима можна вважати новатором у цьому тонкому питанні

Д. філос. н., проф. Мозгова Н. Г. Хочу додати, що треба скоректувати визначення мети дослідження. Мета не може полягати у аналізі, судячи із всього тексту роботи, доречніше буде визначити мету як реконструкцію есхатології Максима Сповідника.

Макогон А. А. Дякую за слухне зауваження. Я погоджуюсь із ним і внесу відповідну зміну в текст стосовно мети дослідження.

Головуюча: Чи є ще запитання до здобувача? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий керівник – д. філос. н., професор, зав. кафедри філософії Сумського державного університету Мозговий І. П.

Дисертація Макогона А.А. присвячена методологічному та теоретичному вирішенню актуальної науково-теоретичної проблеми, пов'язаної з дослідженням філософської спадщини Максима Сповідника – однією з найяскравіших і найвпливовіших постатей візантійської філософсько-богословської думки.

В роботі досліджено особливості есхатологічних ідей провідних античних письменників і філософів (від Гомера до Прокла), і виявлені головні парадигми античної есхатології, які укорінені у “міфі вічного повернення” й фаталізмі, що стали засадничими для теоретичної діяльності Максима Сповідника. Водночас проаналізовані практично всі тексти Максима на предмет есхатології, і представлені перекладені уривки найбільш важливих думок Максима з есхатологічної точки зору.

Дослідження категорійного апарату дозволило дисертанту уточнити низку понять, зокрема визначення зла з точки зору есхатології Максима Сповідника, яке постає не тільки у своїх онтологічних, гносеологічних, етичних, естетичних аспектах, але набуває ще характеру звинувачення іншого (Бога) і відмови від власної свободи; розбіжності між свободою вибору і природною свободою волі, у якій свобода вибору набуває характеру ніби рабства і приречення обирати, а свобода волі у обоженної істоти досягає абсолютності у вічному наближенні до неосяжного Божества тощо. Новий погляд на проблему зла і дослідження процесу волестворення є вагомими результатами, які доводять новизну даного дисертаційного дослідження.

Запропоновано нові підходи до тлумачення теоретичної спадщини отця, зокрема, з'ясовані у повному обсязі, на підставі аналізу аутентичних текстів Максима Сповідника, основні напрямки його есхатології, такі як: незалежність Воплочення Логосу і зв'язок його із творенням світу і обоженням, метафізична перевага кінця над началом, теорія логосів, вічно-рухомий спокій, особливе

розуміння вчення про апокатастасис, критика оригенізму і будь-якого вчення про “вічне повернення,” стан волі розумних істот у есхатоні та ін.

Автором проаналізовано вчення Максима про зло в історико-філософському контексті його попередників і встановлене нове визначення даної проблеми.

Логічною є структура дослідження. У першому розділі дисертант аналізує джерельну базу й основні напрямки вивчення філософського спадку Максима Сповідника. При цьому він вдається до аналізу праць, виданих у минулому й сьогодні давньогрецькою, англійською, французькою, німецькою та іншими мовами, якими автор послуговується вільно. Потім у наступному розділі він з'ясовує есхатологічні концепти в історико-філософському вимірі, зупиняючись, зокрема, на есхатологічних уявленнях античних “біляфілософських” авторів та провідних античних філософів ранньої, класичної й пізньої доби, апелюючи передусім до Платона, Аристотеля, стоїків, неоплатоніків та ранньохристиянських теоретиків, які зверталися до ідей платонізму й неоплатонізму. Нарешті, третій розділ, який увінчує дисертаційне дослідження, присвячений усім аспектам неординарного есхатологічного вчення самого Максима Сповідника, що розглядається дисертантом як рецепція і подолання античних філософських парадигм. Висновки, які наводяться до кожного розділу, як і загальні висновки в кінці дослідження, надають роботі ще більшої глибини теоретичної значущості і всебічного аналізу проблеми.

Дисертант ретельно визначає мету і завдання дослідження, відповіддю на які постає наукова новизна роботи, що стало можливим завдяки чітко визначеним методам його діяльності як науковця-дослідника. Мова дисертації відзначається високою філософською культурою, глибиною теоретичної думки й теоретичної доведеності положень.

Розроблені у дисертаційній роботі Макогона А.А. методологічні й теоретико-методичні положення, висновки і рекомендації мають наукову новизну. Їх практична значущість полягає в тому, що результати роботи можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, у навчально-теоретичних курсах з філософії, історії філософії, релігійної філософії, релігієзнавства, у міжрелігійних дискусіях, у роботі органів державної влади, які працюють над питаннями державно-церковних відносин, в діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій.

Дисертацію виконано на кафедрі філософії Сумського державного університету у рамках затвердженої в 2017 році комплексної науково-дослідницької роботи кафедри на тему “Проблеми взаємодії форм і виявів духовної культури: філософський аналіз” (державний реєстраційний номер 0111U004938), у якій здобувачем поглиблено теоретико-методологічні та методичні засади аналізу філософської й богословської спадщини, передусім у лініях їх перетину, визначено проблеми і перспективи формування теоретичних підходів до подальшого вивчення історико-філософської думки минулого. Відповідність результатів роботи спеціальності 033 Філософія підтверджена репрезентативністю матеріалу та розробленою методикою для його опрацювання.

Основні результати теоретичних досліджень здобувача висвітлено у 15 наукових публікаціях, серед яких 2 публікації надруковані у міжнародних виданнях, індексованих науковими базами SCOPUS і Web of Science, і 4 публікації – в українських фахових виданнях, а також 9 публікацій – у збірниках матеріалів Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій.

Дисертаційна робота Макогона А.А. “Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника” є, на нашу думку, завершеною науково-дослідною працею, виконаною на високому науковому рівні, одержані результати достатньо аргументовані. Наукові публікації дисертанта повністю розкривають основний зміст роботи, результати та висновки, наукову новизну та практичне значення. Складові дисертаційної роботи, обсяги й кількість наукових праць відповідають усім вимогам п. 9-18 “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167” і може бути подана для проведення процедури рецензування у відповідному структурному підрозділі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

ВИСНОВОК

рецензентів доктора філософських наук, професора Чорноморця Юрія Павловича
 доктора філософських наук, професора Немчинова Ігоря Геннадійовича
 про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
 результатів дисертації Макогона Анатолія Анатолійовича на тему
 Трансформація античних філософських парадигм
 в есхатології Максима Сповідника,
 призначених рішенням засідання вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова
 від 22 жовтня 2020 р. (Витяг з протоколу № 4) для проведення попередньої
 експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти
 доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія

Дисертація присвячена дослідженню есхатології візантійського філософа і богослова Максима Сповідника на предмет можливої міри впливу на неї еллінських філософських учень, а також ідей інших християнських письменників. Виявлені основні напрямки трансформації еллінських філософських парадигм в есхатологічних поглядах отця церкви, який закарбував філософською мовою християнську есхатологію, не обмежуючись лише чинником віри. В роботі простежена логіка подолання античних парадигм у царині есхатології, а саме фаталізму, циклічності, вічності світу, необхідності створення світу, метемпсихозу, апокатастасису, специфічної теорії зла тощо. Виявлені головні філософські концепти, в яких Максим Сповідник філософськи обґрунтував християнську есхатологію, а саме: незалежність Воплочення Логоса від внутрішньо-світових метаморфоз, абсолютна свобода і невимушеність створення світу і пов'язаний з цим концепт обоження, метафізична перевага цілей над початками буття, заперечення циклічної теорії космосу, специфічний погляд на

проблему апокатастасису (відновлення всього), вічно-рухомий спокій у обоженних істот, перевага свободи волі над свободою вибору, відсутність гномічної волі в есхатологічному стані, специфічна теорія зла як звинувачення іншого.

Актуальність теми дисертації зумовлена зростанням значущості процесів міжрелігійного діалогу, в яких усе частіше використовується науковий підхід до релігійних досліджень, у тому числі до досліджень релігійної візантійської філософії. Але процес її вивчення ще триває і до систематичної повноти її осягнення дуже далеко. Однією з найяскравіших і найвпливовіших постатей візантійської філософсько-богословської думки є постать Максима Сповідника, який розробив найбільш повний синтез християнського споглядання Бога і неоплатонічних філософських засад, скориставшись творами отців-каппадокійців, александрійською екзегезою, досягненнями Ареопагітського корпусу.

Незважаючи на те, що творчість Максима Сповідника знаходиться під пильним оком науковців, вона ще вивчена недостатньо. Також повністю не досліджене багатоаспектне учення Максима, яке по сьогодні не викладене у систематизований спосіб. Це ж саме стосується й есхатології візантійського отця, якій не присвячено жодної монографії, тоді як вона відображає найбільш суттєві погляди філософа. Адже есхатологія намагається відповісти на останні питання сенсу людського буття, його цілі, стану речей у фінальному світовому звершенні. Тому пропонуване дослідження есхатології святого отця є значущим і актуальним.

Беручи до уваги недостатню розробленість науковцями проблеми есхатології Максима Сповідника, в дисертації був проведений аналіз майже всіх суттєвих, у тому числі найсучасніших джерел, автори яких торкалися цієї теми. Виявлені головні напрямки у вивченні спадку візантійського філософа, які обмежуються томістськими, неопатристичними, історико-філософськими, персоналістськими підходами. В результаті цього аналізу були виявлені основні суперечки, які точаться стосовно теми есхатології святого отця. Це незалежність воплощення Логоса, проблема орігенізму Максима та аналізоване ним питання апокатастасису, наявність гномічної волі у обоженних істот. Всі ці проблеми потребували більш прискіпливого аналізу есхатології Максима Сповідника. Крім того, постала необхідність застосування системного підходу для вивчення есхатології отця церкви, адже його вчення має системний характер, хоча викладено воно у несистематизований спосіб.

В дисертації Макогона А. А. була використана **методологія переважно історико-філософського дослідження**, завдяки якій були проаналізовані есхатологічні погляди майже всіх попередників Максима Сповідника, які торкалися так чи інакше есхатологічної тематики. Причому це стосується як нехристиянських авторів (Гесіод, Гомер, поети, трагіки, історики, досократичні філософи, Платон, Аристотель, стоїки, неоплатоніки), так і найзначніших християнських мислителів у тому числі і гетеродоксальних. Також застосовувався *компаративний метод* для порівняння поглядів Максима і його попередників. Як додаткові були задіяні *герменевтичний і системний методи*. Особливо цікавим є

останній, завдяки якому погляди Максима можна описати як цілісну і самоузгоджену систему.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше здійснено* дослідження трансформації засадничих для античної філософської думки парадигм в есхатологічному вченні Максима Сповідника, та *представлені* результати такої трансформації, які вплинули на подальшу релігійно-філософську думку. *Досліджена* есхатологія багатьох античних філософів, а також нефілософських і дофілософських авторів (від Гомера до Прокла), і *виявлені* головні парадигми античної есхатології, які укорінені у “міфі вічного повернення” й фаталізмі; *проаналізовані* практично всі тексти Максима, *виявлені* головні есхатологічні уривки, і *представлений* їх переклад безпосередньо з давньогрецької мови, що підкреслює ще філологічну новизну пропонованої роботи; *з’ясовані* у повному обсязі, на підставі аналізу аутентичних текстів, основні напрямки есхатології Максима Сповідника, такі як: незалежність Воплочення Логосу і зв’язок його із творенням світу і обоженням, метафізична перевага кінця над началом, теорія логосів, вічно-рухомий спокій, особливе розуміння вчення про апокатастасис, критика орігенізму і будь-якого вчення про “вічне повернення,” стан волі розумних істот у есхатоні; *було проведено порівняння* вчення Максима про стан волі у есхатоні із ученням про волю Аристотеля з “Великої етики” і *з’ясовані* головні тяжіння і розбіжності; *проаналізовано* вчення Максима про зло в історико-філософському контексті його попередників і *встановлене* нове визначення проблеми зла і свободи волі.

Також у пропонованому дослідженні *уточнено* визначення зла, з точки зору есхатології Максима Сповідника, яке постає не тільки у своїх онтологічних, гносеологічних, етичних, естетичних аспектах, але набуває ще характеру звинувачення іншого (Бога) і відмови від власної свободи. Ще *уточнена* розбіжність між свободою вибору і природною свободою волі, у якій свобода вибору набуває характеру так би мовити рабства і приречення обирати, а свобода волі у обоженної істоти досягає абсолютності у вічному наближенні до неосяжного Божества. Останнє твердження дисертант виводить у якості *гіпотези*.

Теоретичне значення дисертації полягає у розкритті есхатології грекомовних, і почасти латиномовних авторів Середземноморської ойкумени включно до VII ст. н. е. Також **теоретичне значення** пов’язане з тим, що в роботі *набуло подальшого розвитку*: думка про те, що Максим не дотримувався гетеродоксальної версії про апокатастасис, що суперечить деяким дослідникам, які вважають Максима поміркованим орігеністом; вчення Максима Сповідника про дванадцятиступеневий процес волеутворення, у якому визначається поява виборчої складової і гномічності, ступенів, пов’язаних із міркуванням і коливанням; критика персоналістичних теорій, які вважають присутність гномічної волі у есхатологічному стані обожнених істот.

Практичне значення одержаних результатів пов’язане із використанням результатів роботи у подальших наукових дослідженнях, у навчально-теоретичних курсах з філософії, історії філософії, релігійної філософії, релігієзнавства. Також отримані результати можуть бути використані як засадничі

у міжрелігійних дискусіях, в роботі органів державної влади, які працюють над питаннями державно-церковних відносин, в діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій, у безпосередньому житті, адже проблематика свободи і цілей буття в есхатологічному контексті, має непересічну екзистенційну цінність для існування і мислення будь-якої сучасної людини.

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу, а також належним володінням мовою першоджерел (давньогрецькою).

Результати дослідження повною мірою відображені у 15 публікаціях автора, з яких 4 надруковано у наукових фахових виданнях України, 2 – у періодичних виданнях інших держав, які індексуються науковими базами SCOPUS і Web of Science, 9 доповідей наукових конференцій.

Дисертація Макогона Анатолія Анатолійовича “Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника” є цілісним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуюча на засіданні кафедри д. філос. н., проф. Мозгова Н. Г. підсумувала, що обидва рецензенти були однастайні в позитивній оцінці дисертаційного дослідження Макогона А. А., її відповідності “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167.

4. УХВАЛИЛИ: Наукову доповідь Макогона А. А., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи Макогона Анатолія Анатолійовича на тему: Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника. Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Сумського державного університету (протокол № 6 від 08 грудня 2016 року). Дисертація виконана у межах затвердженої в 2017 році комплексної науково-дослідницької роботи кафедри філософії “Проблеми взаємодії форм і виявів духовної культури: філософський аналіз” (державний реєстраційний номер код 0111U004938).

4.1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена зростанням значущості процесів міжрелігійного діалогу. Також до уваги взята малодослідженість есхатології Максима Сповідника. Досі немає всіх критичних видань творів мислителя. Відсутні системні напрацювання в реконструкції

спадщини Максима Сповідника. Не вистачає цілісного історико-філософського дослідження есхатології античних письменників.

4.2. Об'єктом дисертаційного дослідження є письмова спадщина Максима Сповідника.

Предметом дослідження є есхатологія Максима Сповідника.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше здійснено* дослідження трансформації засадничих для античної філософської думки парадигм в есхатологічному вченні Максима Сповідника, та представлені результати такої трансформації, які вплинули на подальшу релігійно-філософську думку. *Досліджена* есхатологія багатьох античних філософів, а також нефілософських і дофілософських авторів (від Гомера до Прокла), і *виявлені* головні парадигми античної есхатології, які укорінені у “міфі вічного повернення” й фаталізмі; *проаналізовані* практично всі тексти Максима, *виявлені* головні есхатологічні уривки, і *представлений* їх переклад безпосередньо з давньої греки, що підкреслює ще філологічну новизну пропонованої роботи; *з'ясовані* у повному обсязі, на підставі аналізу аутентичних текстів, основні напрямки есхатології Максима Сповідника, такі як: незалежність Воплочення Логосу і зв'язок його із творенням світу і обоженням, метафізична перевага кінця над началом, теорія логосів, вічно-рухомий спокій, особливе розуміння вчення про апокатастасис, критика орігенізму і будь-якого вчення про “вічне повернення”, стан волі розумних істот у есхатоні; *було проведено порівняння* вчення Максима про стан волі у есхатоні із ученням про волю Аристотеля з “Великої етики” і *з'ясовані* головні тяжіння і розбіжності; *проаналізовано* вчення Максима про зло в історико-філософському контексті його попередників і *встановлене* нове визначення проблеми зла і свободи волі.

Також *уточнено* визначення зла, з точки зору есхатології Максима Сповідника, яке постає не тільки у своїх онтологічних, гносеологічних, етичних, естетичних аспектах, але набуває ще характеру звинувачення іншого (Бога) і відмови від власної свободи. Ще *уточнена* розбіжність між свободою вибору і природною свободою волі, у якій свобода вибору набуває характеру так би мовити рабства і приречення обирати, а свобода волі у обоженої істоти досягає абсолютності у вічному наближенні до неосяжного Божества. Останнє твердження виводиться у якості *гіпотези*.

Набуло подальшого розвитку: думка про те, що Максим не дотримувався гетеродоксальної версії про апокатастасис, що суперечить деяким дослідникам, які вважають Максима поміркованим орігеністом; вчення Максима Сповідника про дванадцятиступеневий процес волеутворення, у якому визначається поява виборчої складової і гномічності, ступенів, пов'язаних із міркуванням і коливанням; критика персоналістичних теорій, які вважають присутність гномічної волі у есхатологічному стані обожнених істот.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане із використанням результатів роботи у подальших наукових дослідженнях, у навчально-теоретичних курсах з філософії, історії філософії, релігійної філософії,

релігієзнавства. Також отримані результати можуть бути використані як засадничі у міжрелігійних дискусіях, в роботі органів державної влади, які працюють над питаннями державно-церковних відносин, в діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій, у безпосередньому житті.

4.3. Дисертація Макогона А. А. є самостійною науковою роботою.

Опубліковані у фахових наукових виданнях праці достатньо повно відображають зміст дисертації.

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в 15-ти публікаціях: з яких 4 надруковано у наукових фахових виданнях України, 2 – у періодичних виданнях інших держав, які індексуються науковими базами SCOPUS і Web of Science, а також матеріали 9 доповідей наукових конференцій.

1. Макогон А. Эсхатология воли в учении преподобного Максима Исповедника // Konstantinove listy (Constantine's Letters). – Volume 11. – Issue 2/2018. – ISSN 1337–8740 (print) ISSN 2453–7675 (online). – P. 3–13. DOI: 10.17846/CL.2018.11.2.3–13 [реж. доступу] http://www.constantinesletters/issues/2018_iss2/CL_v11-iss003to013.pdt (Міжнародний (Словакія) науковий журнал, який індексується у міжнародній базі SCOPUS).

2. Makohon A. Проблема зла в есхатологии Максима Верующего (Problem zła w eschatologii Maksyma Wyznawcy) // Studia Warmińskie - Volume 56/2019. ISSN 0137-6624. – P. 291–305. DOI: 10.31648/sw.3245 [реж. доступу] <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/article/view/3245> (Міжнародний (Польща) науковий журнал, який індексується у міжнародній базі Web of Science).

3. Макогон А. Філософська критика вчення про вічне повернення в есхатологічних поглядах Максима Сповідника // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. – Вип. 12. – Суми: Сумський державний університет, 2017. – С. 97–108.

4. Макогон А. Есхатологія Максима Сповідника: історико-філософська розвідка і стан сучасних досліджень // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. – Вип. 13. – Суми: Сумський державний університет, 2018. – С. 152–160.

5. Макогон А. Есхатологія Плотіна // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. – Вип. 13. – Ч. 2. – Суми: Сумський державний університет, 2019. – С. 92–101.

6. Макогон А. Есхатологія ранньої Стої // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Суми: Сумський державний університет, 2020. – С. 109–116.

7. Макогон А. Есхатологія Максима Сповідника очима Жана Клода Ларше // Нові виміри духовності на початку XXI століття: матеріали VI Міжнародної наукової ON-LINE конференції (24–25 травня 2018 року, Сумський державний університет). – Суми: ФОП Цьома С.П., 2018. – С. 60–61.

8. Макогон А. Наявність свободи волі та відсутність свободи вибору в есхатології Максима Сповідника // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку

сучасного суспільства: матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (Суми, 19–20 квітня 2018 року). – Суми, 2018. – С. 317–319.

9. Макогон А.А. Вчення про апокатастасис у Максима Сповідника як історико-філософська проблема // Дні науки філософського факультету – 2018: Міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського факультету – 2018”, 26 – 27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У.В.Мовчан [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2018. – Ч. 1. – С. 39–41.

10. Макогон А. Спільність аналогічних підходів в перекладі 59-го псалма в Острозькій Біблії і в тлумаченні Максима Сповідника // Софія (гуманітарно-релігієзнавчий вісник). – № 1 (10). – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2018. – С. 75–76.

11. Макогон А.А. Есхатологія досократиків // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників. – Суми: СумДУ, 2019. – С. 263–268.

12. Макогон А.А. Засадничі напрямки есхатології Плотіна // Античність та університетська філософія: матеріали міжнародної наукової конференції. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. – С. 35–40.

13. Макогон А.А. Сутність зла в есхатології Максима Сповідника // Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 28 березня 2019 року. – К.: КНЕУ, 2019. – С. 34–35.

14. Makogon A. Podolkova S. V. Eschatology Of Maximus The Confessor As The Object Of Philosophical Research // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників. – Суми: СумДУ, 2017. – С. 149–151.

15. Макогон А. Есхатологічне вчення Максима Сповідника: від античного вічного повернення до середньовічного «вічно-рухомого» спокою // Історія філософії як історія філософських традицій: Матеріали доповідей учасників історико-філософських читань пам'яті Марата Вернікова. – Одеса: ОНУ, 2018. – С. 36–42.

Слід уважати, що дисертаційна робота Макогона А. А. є достатньою мірою апробованою.

Основні тези і положення дисертаційного дослідження апробовано у доповідях і виступах на 5 Міжнародних і 4 Всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, таких як: Міжнародна наукова конференція “Треті Танчерівські читання” (жовтень 2017 р., м. Київ); Міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського факультету” (квітень 2018, м. Київ); VI Міжнародна наукова конференція “Нові виміри духовності на початку XXI століття” (травень 2018, м. Суми); Міжнародна науково-практична інтернет

конференція “Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального” (березень 2019, м. Київ); Міжнародна наукова конференція “Античність та університетська філософія” (листопад 2019, м. Харків); V Всеукраїнська наукова конференція “Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства (квітень 2017, м. Суми)””; Історико-філософські читання пам’яті Марата Вернікова (червень 2017, м. Одеса); VI Всеукраїнська наукова конференція “Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства (квітень 2018, м. Суми)””; VII Всеукраїнська наукова конференція “Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства (квітень 2019, м. Суми)””.

4.4. Уважати, що дисертація Макогона Анатолія Анатолійовича “Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника” є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає постанові “Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до розгляду у спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 033 Філософія, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

Виходячи з наведеного вище, кафедра філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Макогона Анатолія Анатолійовича на тему: “Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника” (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Мозговий І. П.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія, до розгляду у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

Головуюча на засіданні кафедри
д. філос. н., проф., завідувач
кафедри філософії



Мозгова Н. Г.

Рецензент, д. філос. н., проф.,
проф. кафедри філософії



Немчинов І.Г.

Рецензент, д. філос. н., проф.,
проф. кафедри богослов'я та
релігієзнавства



Чорноморець Ю.П.